

Pasižvalgymas po senąsias ŽEMAITIJOS dvarų sodybas

Žemaitijos dvarų architektūros stilių raida XV a.–XX a. I p.

Populiarėjant kultūriniam turizmui, Lietuvoje gyventojai dažnai renkasi kelionių maršrutus, susijusius su dvarų kultūros paveldu. Gausiausiai lankomos iki mūsų dienų gerai išlikusios, jau atnaujintos (renovuotos, restauruotos) ir turizmui, muziejinei veiklai pritaikytos dvarų sodybos. Šį kartą kviečiame pasižvalgyti po žymiausius Žemaitijos dvarus, kuriems būdingi įvairūs architektūros stiliai.

Kokie architektūros stiliai Lietuvoje išskiriami ir kada jie čia vyravo?

Ne visi esame architektūros specialistai, tad prieš pradėdant kelionę pravartu prisiminti, kokie pastatų architektūros stiliai Lietuvoje yra išskiriami.

Nuo seniausių laikų iki XIII a. pab.–XIV a. pr. mūsų kraštuose vyravo ikigotikinis architektūros stilius. XIV a. pab.–XV a. I p. įsitvirtino ankstyvasis gotikos, XV a. II p.–XVI a. – vėlyvasis gotikos stilius. XVI a. pr.–1550 m. atsirado ankstyvojo, 1550–1625 m. – brandžiojo, 1625–1655 m. – vėlyvojo renesanso stiliaus pastatų. Baroko architektūroje taip pat išskiriami trys laikotarpiai: ankstyvasis – 1600–1650 m., brandusis – 1650–1695 m. ir vėlyvasis – 1695–1790 m. Klasicizmo architektūra skirstoma į du laikotarpius: ankstyvąjį ir brandųjį (1770–1795 m.) bei vėlyvąjį – 1795–1860 m., nors tarp jų ryškios chronologinės ribos ir nėra. Be to XIX a. 3 dešimtmetyje klasicizmui persipynus su romantizmu, susiformavo romantinio klasicizmo stilius, vyravęs iki 1860 metų. Romantizmo stilius Lietuvoje įsitvirtino tarp 1831 ir 1863 metų sukilimų. Laikui einant išryškėjo šios stilistinės romantizmo kryptys: romantinis (arba avangardinis)



Restauruota Plungės dvaro sodybos laikrodinė-oranžerija, kurioje dabar veikia Plungės rajono savivaldybės biblioteka. Danutės Mukienės nuotrauka

klasicizmas, romantinė (romantizmo) neogotika, romantinis (romantizmo) neobarokas, arkadų stilius, itališkųjų vilų stilius. Istorizmo architektūroje Lietuvoje išskiriami 3 laikotarpiai: ankstyvasis – 1850–1875 m., brandusis – apie 1875–1900 m. ir vėlyvasis – 1900–1930 m. XIX a.–XX a. pr. stant visuomeninius ir privačius pastatus, taip pat ir dvarų rūmus, dažniausiai būdavo išryškinamos neorenesanso, neobaroko, neoklasicizmo formos. Moderno stiliaus architektūra Lietuvoje plito apytiksliai nuo 1900 m. iki Pirmojo pasaulinio karo. Išskiriami du jo laikotarpiai: ankstyvasis, kuriam būdingos plastiškos formos, augalinis dekoras, ir vėlyvasis, architektūroje pasižymėjęs racionalumu ir geometrine stilizacija. XX a. I p. architektūroje įsitvirtino retrospektyvizmas, ėmė dominuoti neoklasicistiniai pastatai. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, architektūroje išryškėjo postmodernizmas.

Ar dvarų sodybose įmanoma surasti ikigotikinio laikotarpio statinių arba jų liekanų?

Ikigotikinio stiliaus pastatai, kuriems priskiriami piliakalniai, pilys, tarp jų ir aptvarinės, tvirtovės,

(Nukelta į 24 p.)



Džiuginėnų dvaro (Telšių r.) ponų gyvenamasis namas. Nuotraukos iš RKIC archyvo



Džiuginėnų dvaro vidaus interjero fragmentas. XX a. 4 deš. Fotografas Juzefas Perkovskis. Nuotrauka saugoma Žemaičių muziejuje „Alka“, ŽAM P-FN 16060

kūlgrindos, iki mūsų dienų išlikusiose Žemaitijos dvarų sodybose nebuvo statomos, tačiau jų liekanų čia galima rasti. Dvaras nėra tik sodyba. Pirmiausiai tai ūkinis vienetas (tam tikra žemės valda), kurio centre – dvaro sodyba. Seniau daugelis dvarų sodybų buvo formuojama senųjų gyvenviečių, kurių būdavo ir prie piliakalnių, vietose ar netoli jų. Taip piliakal-

niai ir žemė apie juos atidurdavo dvarų sodybų reprezentacinių arba ūkinių kiemų teritorijose. Vienas tokių dvarų yra Telšių rajono Gintališkės seniūnijoje turistų ir kultūros paveldo tyrinėtojų nemažo dėmesio sulaukiantis Džiuginėnų dvaras (adresas: Dvaro g. 6, Džiuginėnai, Telšių r.), kuris susijęs su rašytojos Julijos Beniuševičiūtės-Žymantienės (Žemaitė), dailininko, fotografo, etninės kultūros tyrinėtojo Juzefo Perkovskio vardu. Šalia jo, kairiajame Durbino upelio krante, – Džiugo piliakalnis. Jo šiaurės rytų ir šiaurinėje papėdėje I tūkst. II p.– II tūkst. pr. būta senovės gyvenvietės. Vėliau čia buvo dvaro žemės.

Šis dvaras liudija ir tai, kad kalbėdami apie išlikusių senųjų dvarų architektūrų stilius, neturėtume būti labai kategoriški ir apie juos spręsti vien iš to, ką matome pastatų išorėje. Daugumos dvarų reprezentaciniuose kiemuose buvusių ponų gyvenamieji namai, rūmai (tiek mūriniai, tiek ir mediniai), už klasicizmo, istorizmo laikotarpiui būdingo fasado slepia senesniems architektūros stiliams būdingus architektūrinius sprendimus, atskiras jų detales, formas. Taip dažnai yra dėl to, kad šie pastatai einant metams buvo ne kartą rekonstruoti. Dažniausiai, vykdant jų atnaujinimo, perstatymo darbus, pastatai įgydavo naujų formų, to laikotarpio architektūros stiliams būdingų detalių.

Iš pirmo žvilgsnio Džiuginėnų dvaro medinis rūmas su romantiška įstiklinta veranda atrodo klasicistinis XIX a. pastatas, tačiau, jei atidžiau pasižvalgysime po jo vidų, pamatysime, kad jis turi ir baroko stiliaus bruožų. Tyrinėjimų metu nustatyta, jog šie rūmai buvo pastatyti gerokai anksčiau, t. y. XVIII a. viduryje ir kad jų vidaus išplanavimas tada atitiko baroko stiliui būdingą schemą.

Gotikos stiliaus pėdsakai Žemaitijos dvaruose

Lietuvoje ankstyvojo gotikos laikotarpio pastatams būdingos masyvios, raudonų plytų sienos ir kontraforsai, sunkių proporcijų fasadai. Vėlesnis jos laikotarpis (brandžioji gotika) pasižymi sudėtingesnėmis kompozicijomis, puošnesnėmis formomis, grakštesnių proporcijų pastatais, kuriuos statant buvo naudojamos profiliuotos plytos.

Žemaitijos dvarų sodybose taip pat nerandama išlikusių XIV a. pab.–XVI a. pastatų. Tačiau čia dėti tašką būtų neteisinga, nes, kaip jau minėta, ne visada apie pastato architektūros stilių galime spręsti tik pagal jo fasadinės pusės ypatybes. Keliaudami po Žemaitiją galime pamatyti išlikusių ir jau sunykusių dvarų pastatų, kurių rūšiai – įspūdingi ir yra sumūryti gotikos stiliumi. Tyrinėjimų metu nustatyta, kad daugelis dvarų rūmų, ūkinės paskirties pastatų buvo statoma ant seniau toje vietoje buvusių namų pamatų ir rūšių. Tad, jei mūro konstrukcija kiaušinė, mūro konstrukcijos, plytų mūras surištas gotikiniu būdu (eiles sudaro pakaitomis sumūryti plytų ilgainiai ir trumpainiai), jei skliautai cilindriniai, kryžminiai, žvaigždiniai, tinkliniai, krištoliniai, neapsirikime sakydami, kad čia yra gotikos stiliaus įtakoje atsiradęs vieno ar kito dvaro sodybos rūšio mūras. Jis gali būti sumūrytas ir vėliau, negu gotikos laikotarpiu.

Kas būdinga liaudies architektūros stiliaus pastatams?

Publikacijos pradžioje, vardydami Lietuvos architektūrai būdingus stilius, nepamainėjome liaudies architektūros stiliaus, nors jis daugelį amžių vyravo Lietuvos kaimuose, tarp jų ir Žemaitijos. Šis stilius labiausiai buvo paplitęs valstiečių sodybose.

Liaudies architektūra daugiausiai būdinga Šiaurės rytų ir Vidurio Europos arealui. Ji egzistavo nuo seniausių laikų iki XX a., vėliau nunyko arba transformavosi. Liaudies stiliaus pastatai – ne profesionalių architektų, o savamokslų žmonių kūrybos ir darbo rezultatas.

Lietuvoje dėl čia esančių specifinių gamtos sąlygų ir galimų vietoje pasirošti statybinių medžiagų, liaudies architektūrai priskiriami pastatai dažniausiai yra mediniai. Medis naudotas ne tik sienoms, bet ir sutvirtinimo detalėms, nes metaliniai gami-



Stasio Abra- mausko kny- gos „Mūrinės statybos raida Lietuvoje XIII– XVI a.“ Lie- tuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų studij- jos, XV tomas (Vilnius, 2012) viršelis

niai būdavo brangūs ir sunkiai įgyjami. Yra nemažai ir mūrinių (skaldytų akmenų) liaudiško stiliaus pastatų. Daugiausiai jų ten, kur agausu riedulių. Statant liaudies stiliaus pastatus dažniausiai mūras naudotas tik atskiroms pastato dalims, pvz., pamatams, kaminui, daliai sienų.

Ilgą laiką statybose dailidės naudodavo primityvius darbo įrankius, tokius kaip kirvis ir kaltas. Dėl to seniau dažniausiai būdavo statomi rąstiniai namai iš apvalių, nužievintų rąstų, kuriuos meistrai sujungdavo sąsparomis (rąstai būdavo suneriami vienas su kitu). Vėliau statyboms skirtus rąstus pradėta tašyti. XIX a. atsiradus pjūklui, statybose pradėtos naudoti ir lentos, kurios tada dažniausiai atlikdavo pastatų puošybines funkcijas, viny.

Liaudis architektūros pastatams yra būdingi

(Nukelta į 26 p.)



„Žemaičių sodyba“. Dailininkas Zigmas Petravičius. XX a. pr. Kūrinys saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejuje, ŠAM D-T215



Valstiečių sodyba Pikėlių kaime (Mažeikių r.). 1937 m. Fotografas Stasys Vaitkus. Nuotrauka saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje, SAM EA4 115, Poz.1568

6 pagrindiniai stogų tipai: keturšlaičiai stogai (seniausias stogo tipas); stogai su čiukuru, skirti dūmams išleisti; stogai su langu palėpei apšviesti; nusklembtas stogas; nusklembtas stogas su čiukuru; dvišlaitis stogas (vėlyviausia stogo forma).

Liaudies architektūros tipo pastatų stogai nuo seno buvo dengiami šiaudais, nendrėmis, malksnomis, vėliau – ir čerpėmis, sovietmečiu dalis tokių stogų buvo perdegta šiferiu.

Tarp labiausiai paplitusių liaudies architektūros stiliaus pastatų yra klėtys, kuriose būdavo gyvenama arba sandėliuojami maisto produktai. Prieš klėtį dažnai buvo statomas prieklėtis. Laikui einant klėtis išsivystė į primityviausią vienos patalpos namo formą – numą. Prie jo būdavo prijungiama kamarėlė (miegamasis kambarys) ir numogalis, skirtas gyvuliams laikyti. Prieš įėjimą į numą dažnai stovėdavo erdvi pastogė (lėpys, liepys), kurioje būdavo stalas ir suolai. Šiltuoju metų laiku žmonės čia valgydavo ir ilsėdavosi. Laikui einant numas transformavosi į sudėtingo plano trobą (gyvenamąjį namą). Į ją patekdavo per priemenę. Trobos centre dažnai būdavo mūrinis kaminas. Jis skirdavo gerąją trobą nuo kitų patalpų: alkieriuko, kamaraitės, priešinės (patalpa prie gerosios priemenės) ir lunginės (dukterų kambario). Būta ir prieklėčių, seklyčių. Laikui einant prie gyvenamojo namo pradėtos statyti gonkos, kurios naudotos kaip veranda ir dažniausiai būdavo statomos prie kiekvieno įėjimo į namą. Vėliau turtingesnių ūkininkų sodybose pradėta statyti kur kas didesnes trobas.

Sodyboje, priklausomai nuo jos šeimininko turtingumo, būdavo daugiau ar mažiau ūkininkų pastatų. Pirmiausiai tai klėtis / svirnas, kuris, laikui einant, iš primityvaus gyvenamojo namo transformavosi į vieno

ar kelių patalpų sandėlį, skirtą grūdams, audiniams, maistui laikyti. Kartais klėtyje gyvendavo ir samdomi tarnai bei darbininkai. Norint tinkamai ūkininkauti, būdavo privalu turėti ir daržinę šienui, javams sukrauti, tvartą gyvuliams laikyti, diendaržį, skirtą iš tvarto gyvuliams suleisti, kluoną ir klojimą javams laikyti bei kulti, jaują linams džiovinti, vežiminę, ledainę – į žemę įleistą pastatą, skirtą gendantiesiems produktams laikyti, pirtį, šulinį, lauko tualetą (išvietę) ir kt. Kai kuriose valstiečių sodybose ūkinės paskirties pastatų būdavo net iki 20 ar daugiau. Patys turtingiausi pasistatydavo ir malūną, bravorą, pieninę, lentpjūvę (tai paplito XIX a.–XX a. I p.). Didesnės sodybos dažnai būdavo padalintos į kelis kiemus (pvz., gerąjį, ūkinį, gamybinį, daržų). Dalį prie tvarto, sodybos tvenkinio (prūdo) buvusios žemės skirdavo daržams, tolėliau augdavo sodas, prie įėjimo į gyvenamąjį namą įrengdavo gėlynus.

Gyvenamieji pastatai fasadinėje pusėje dažnai kad ir kukliai būdavo puošiami, ypač nuo XIX a., kai pradėta gaminti profiliuotas lentas. Žemaitijoje puošybos elementų būdavo ne itin daug, tačiau ir čia, ypač turtingesnėse sodybose, randama įvairiai papuoštų durų, langinių, prieklėčių, vėjalenčių, lėkių. Buvo naudojami ir kiaurapjūviai papuošimai, kuriais dažniausiai puošdavo gonkas, verandas, langų apvadus. Viduje interjerą pagyvindavo tokie puošybos elementai kaip sodai, meistrų išdrožtos skulptūrėlės, tekstilės dirbiniai (lovatiesės, staltiesės, kilimai, rankšluosčiai) ir kt.

Turtingo žemaičio valstiečio sodybos gyvenamasis namas XVII a.–XX a. pr. dažnai būdavo su dviem galais, o stogas – keturšlaitis. Viename namo gale, vadintame prastąja troba, būdavo virtuvė ir geroji troba (alkierius), o kitame gale – dažniausiai 4 patalpos: alkieriukas, kamaraitė, priešinė ir lunginė. Trobos viduryje, tarp abiejų galų, įrengdavo kaminu vadinamą patalpą (virenę) su ugniaviete, virš jos ant kablio (vašo) kabodavo katilas valgiui virti.

Seniau dažniausiai gyvenamojo namo patalpų grindys būdavo plūktinė asla. Einant laikui ją pakeitė medinės grindys. Vidaus sienos būdavo medinės (jose matydavosi rąstai), vėliau, keičiantis statybinėms medžiagoms, sienos būdavo tinkuojamos, apkljuojamos popieriumi, dažomos.

Statant liaudies architektūrai priskiriamus namus, be jau minėtos medienos ir akmenų, naudotos



Iš kairės: Šemų dvaro (Telšių r.), kuriame jaunystėje keletą metų gyveno rašytoja Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė (Žemaitė), ponų gyvenamasis namas. Dailininkas Gerardas Bagdonavičius. XX a. II p. Pastatas neišliko. Piešinys saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejuje, ŠAM D-T 4968; restauruotas Bukantės dvaro (Plungės r.), kuriame gimė rašytoja Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė (Žemaitė), ponų gyvenamasis namas. Nuotrauka Danutės Mukienės

ir tokios medžiagos kaip šiaudai, skiedros, molis.

Sienoms būdavo taikoma stulpinė, karkasinė bei rentininė konstrukcija, stogams – pėdinė, sijinė ir gegninė konstrukcija.

Liaudies architektūros formos būdingos gyvenamiesiems, ūkiniams pastatams, smuklėms, medinei sakralinei architektūrai.

Perstatnt valstiečių sodybose buvusius pastatus, mažiausiai keitėsi valstiečių sodybose buvusių ūkinės paskirties pastatų formos.

Tiems, kas domisi liaudies architektūros stiliaus dvarais, verta nuvykti į Plungės rajono Šateikių seniūnijos Godelių kaimą. Ten – medinis Bukantės dvarelis, kuriame gimė, vaikystėje gyveno rašytoja Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė (Žemaitė). Čia yra išlikęs XIX a. I p. pastatytas, 1960–1963 m. restauruotas liaudiško stiliaus ponų gyvenamasis namas. Yra ir senojo parko bei kitų želdinių, kelių tinklo fragmentų. Ant buvusių svirno pamatų ir dalies tvarto pamatų atstatytas šio krašto tradicinės architektūros svirnas (klėtis), tvartas. Atnaujintas šulinys. Sodyba pritaikyta muziejinei, edukacinei veiklai – nuo 1965 m. čia veikia muziejus.

Ponų gyvenamajame name, kur veikia rašytojai Žemaitėi skirta ekspozicija, yra išlikusi autentiška namo šildymo sistema, kurią sudaro keturios krosnys, iš jų išvedžioti ortakiai. Iš jų dūmai sueina į vieną kaminą (atskirą patalpą, nuo seno buvusią žemaičių trobose).

Dvarų sodybų atsiradimas Žemaitijoje ir architektūros stilių raidos ypatybės jose

Pirmosios dvarų sodybos Žemaitijoje, kaip ir kituose Lietuvos kraštuose, atsirado XIV a. pab.–XV a. pr., kai bajorų žinion buvo perduoti dideli žemių plotai. Architektė, statinių ir želdynų paveldo ekspertė Indrė Kačinskaitė rašo, kad „Iki XV a. Lietuvos valstybės struktūros pagrindą sudarė valdovo dvarai (kiemai). XV–XVI a. iš valdovo dvaro išaugo pagrindinės krašto politinės institucijos, kūrėsi pastovios rezidencijos. Vėliau, susilpnėjęs valdovo dvaro įtakai, vietos didikų dvarų sodybos tapo vienais iš pagrindinių Vakarų Europos stilistinės architektūros židinių Lietuvoje. Per didikų dvarus architektūros naujovės pasiekdavo žemesnių bajorijos sluoksnių sodybas, kurioms didelę įtaką darė ir vietos tradicija. Išlikusi kultūrinio kraštovaizdžio įvairovė, architektūrinė raiška, urbanistiniai ryšiai „dvaro sodybamiestas“ yra šimtmečiais formavęsi, Lietuvos architektūros raidą, jos istoriją atspindintys senojo dvaro reliktai. [...] Lietuvoje dvarai formavosi ankstyvojoje visuomenėje ir daugelis jų kilmės paslapčių niekada nebus pakankamai aiškios. Ankstyvasis dvaras, vadintas „kiemu“, turėjo ne tik ūkinę, bet ir politinę reikšmę. [...] Dvaro architektūrinėje raidoje išskirtinis vaidmuo tenka aukščiausiam bajorijos luomui – didikams. Nuo XV a. jie lėmė kultūrinę šalies raidą, buvo ir pagrindiniai Vakarų Europoje susiformavusių architektūros stilių užsakovai. Vyravusi vidutinė

(Nukelta į 28 p.)



Panemunės pilies kompleksas. XXI a. pr. Nuotrauka iš RKIC archyvo

ir smulkioji bajorija priklausė konservatyvesniam dvarininkų sluoksniui, kuris daugiau orientavosi į vietos tradiciją, pasireiškusią sarmatiškąja ideologija. [...].¹

Yra paskaičiuota, kad XIX a. iš viso Lietuvoje buvo apie 3 000 dvarų. Daugiausiai jų (500) išliko Vakarų Lietuvoje. Tokių, kur būtų išlikę visi, pvz., XIX a., XX a. pr. čia stovėję pastatai, nėra. Greičiausiai nyko ir toliau nyksta mediniai pastatai.

Dvarų sodybose, kaip ir valstiečių, visais laikais reprezentacinio kiemo centre stovėdavo gyvenamasis namas. Pačioje pradžioje dažniausiai tai buvo mediniai, liaudiško stiliaus namai – vienaaukščiai, stačiakampiai, simetriški, su prieangiu pagrindinio fasado viduryje. Juose esantys dviem, o kartais net trimis eilėmis komponuoti kambariai būdavo sujungti anfiladine tvarka. Architektė, architektūrologė dr. Rasa Bertaišūtė pažymi, kad tokio „pastato viduryje buvo didysis kaminas – virenė, koridoriumi sujungta su kitomis ūkinėmis patalpomis ir su atskiru išėjimu namo gale. Sienos rėstos iš tašytų sienojų, apkaltos lentomis, pakraigės puoštos profiliuotais karnizais. Stogai dažniausiai aukšti pusvalmiai, kartais su mezoninu viduryje ir balkonu virš prieangio, dengti malksnomis. Vidaus patalpos tinkuotos, kartais ištapytos, klijuotos apmušalais, kambariuose klotos medinės grindys. Didžiosios menės turėjo buazeriją², interjerus puošė koklinės stačiakampės krosnys ir židiniai. Svarbi buvo langų, durų forma ir jų apipavidalinimas. Interjeruose buvo įvairių stilių baldų, paveikslų, tekstilės.

Dvarų architektūra (sodybos ir pastatų planavimas, architektūrinės formos, dekoras) kito veikiama Europos madų ir stilių. Reprerentaciniai dvarų sodybų pastatai (ponų rūmai, svirnai, lobynai) dažnai būdavo rekonstruojami, bet išlaikė esminius liaudies

*architektūros bruožus: darną su aplinka, monumentalumą, funkcionalumą, racionalų saikingumą, konstruktyvumą, savitą proporcingą sistemą, nuosai-
kias formas ir dekorą. Lietuvos dvarų sodybų stati-
niuose reiškėsi ir profesionaliosios architektūros bei
liaudies architektūros tradicijos sąveika.³*

Renesanso architektūros stiliaus perlas – Jurbarko rajone, ant Nemuno upės kranto

Renesansas reiškia atgimimą. Tai architektūros, meno stilius, pasižymintis matematiniais skaičiavimais, paremtais novatoriškais inžineriniais sprendimais. Jis buvo populiarus XVI–XVII amžiuje. Tuo laikotarpiu pastatams būdinga kompozicinė darna, vienovė, paprastumas ir simetrija. Išpopuliarėjo romėniškos arkinės skliautinės konstrukcinės sistemos. Langai būdavo puošiami, paplito atviroji arkada – lodžija. Pradėtas naudoti atikas (dekoratyvinė sienelė virš karnizo, visiškai arba iš dalies pri dengianti stogą ir užbaigianti pastato fasadą).

Išlikusius renesanso architektūros dvarų ir pilių pastatus Žemaitijoje reprezentuoja ant Nemuno kranto stovintis XVII a. pastatytas Panemunės pilies kompleksas (adresas: Vytėnų g. 53, Pilies I k., Skirsnemunės sen., Jurbarko r.).

Yra pagrindo manyti, kad seniau Panemunės pilies teritorijoje buvo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytenio dvaras, kad pilies parke ilsisi šio kunigaikščio ir jo žmonos palaikai. Čia buvusį, Žemaitijos pakamariui Stanislovui Stankevičiui-Bilevičiui priklausiusį Panemunės dvarą 1597 m. įsigijo vengrų didikas, bajoras, medienos pirklys Jonušas Eperješas. Kaip tik jo iniciatyva prie Nemuno, ant aukštos kalvos iškilo rezidencinė mūrinė Panemunės pilis (statybos pradžia – 1604–1610 m.). Pilį projektavo olandų kilmės architektas Petras Nonhartas, pagal kurio projektus buvo rekonstruojama Vilniaus Žemutinė pilis. XVII a. pastatyti du dviaukščiai Panemunės rūmų korpusai: rytinis gyvenamasis ir šiaurinis ūkinis. Pietų ir vakarų pusėje jie buvo sujungti gynybinėmis sienomis su keturių aukštų bokštais. Statybos darbai vyko ilgai. J. Eperješui mirus, pilies savininkais tapo jo sūnūs Jonas, Jurgis ir Kristupas, po kurio laiko visas pilies kompleksas perėjo Kristupo žinion. Valdant jam 1649 m. ir vėlesniais metais pastatai buvo ne kartą rekonstruojami, pilyje atsirado baroko bei klasicizmo elementų, tačiau iš esmės

nuo pirminio vaizdo čia nedaug kas pasikeitė, tad dabar ši pilis architektūros specialistų apibūdinama kaip mažiausiai pakitusi, t. y. autentiškiausia XVII–XVIII a. rezidencinė pilis Lietuvoje. 1982 m. ji perduota Vilniaus dailės akademijos žinion – dabar čia veikia jos padalinys, dalis patalpų yra nuomojama. Gavus lėšų iš Europos Sąjungos struktūrinių fondų ir Lietuvos Respublikos biudžeto, didžioji pilies komplekso dalis jau yra restauruota ir pritaikyta kultūros, švietimo bei turizmo reikmėms. Pilį juosia gražiai tvarkomas 15,62 ha dydžio peizažinis parkas, kuriame yra 5 kaskadiniai tvenkiniai.

Puošnūs barokas Žemaitijos dvaruose

Barokas Lietuvoje karaliavo apie 200 metų. Tai vienintelis meno stilius, nepavėlavęs ateiti į mūsų kraštus. XVII–XVIII a. klestėjusio baroko architektūros formos ir linijos išsirutuliojo iš renesanso architektūros sprendimų. Lyginant su renesanso laikotarpio statiniais, barokinio pastato visuma ir detalės yra dinamiškesnės, sudėtingesnės, didingesnės. Barokui būdingas ansambliskumas, polinkis į didybę. Tuo laikotarpiu architektūroje kvadratą pakeitė rombas, išstėtas stačiakampis, apskritimą – ovalas. Barokinė architektūra yra teatrališka, reprezentatyvi, paradžiška. Tuo laikotarpiu ypač gausiai naudotos įvairios puošybinės detalės, prabangios, kontrastingos medžiagos (įvairių spalvų marmuras, smiltainis, auksuotos detalės), buvo populiarūs grakštūs bokštai, vyravo pusapvaliai kupolai, karpyti frontonai, banguojantys fasadai. Šio architektūros stiliaus tikslas buvo, sujaudinti, pakylėti žiūrovą.

Žemaitijos, kaip ir kitų Lietuvos kraštų dvaruose baroko laikotarpiu buvo statomi tiek mediniai, tiek ir mūriniai pastatai. Barokinę Žemaitijos dvarų architektūrą bene geriausiai šiame krašte reprezentuoja Raseinių rajono Biliūnų kaime išlikęs, dabartinių jo savininkų atnaujintas Biliūnų dvaro ponų gyvenamasis namas (rūmas) ir Kelmės dvaras, kuriame veikia Kelmės krašto muziejus.

BILIŪNŲ DVARAS

Nuo XIV a. pradėjusiai garsėti Bilevičių (Biliūnų) giminei priklausęs, netoli Girkalnio esantis barokinio plano bruožų turintis Biliūnų dvaro sodybos kompleksas – vienas seniausių ir unikalusių



Biliūnų dvaro rūmai (Raseinių r.). 1985 m. Fotografas Pranas Lazdauskas. Nuotrauka saugoma Raseinių krašto istorijos muziejuje, RKIM F 5096

ne tik Žemaitijoje, bet ir visoje Lietuvoje.

Žinoma, kad čia, ant Šaltuonos upelio kairiojo kranto, pirmieji šio dvaro rūmai buvo pastatyti apie 1427-uosius metus. 1515 m. juos restauravo. XVI–XVII a. čia stovėjo medinis dvaro pastatas. 1763 m. dvaro inventoriuje nurodyta, jog sodyboje yra senas namas, du grūdų sandėliai, ledainė, bravoras, arkli-dė, vežiminė, tvartai, malūnas.

XVIII a. ant išlikusių senojo namo rūsių ir aukšto cokolio iškilo jau minėti puošnūs mūriniai barokinio stiliaus rūmai. Jų centre, kaip ir daugelyje kitų ano metų dvarų reprezentacinių pastatų, yra vestibulis, kurį puošia baltų glazūruotų koklių krosnys. Jis jungiasi su į sodo pusę kiek išsikišusia šokių sale, kurios sienas skaido suporinti korintiniai piliastrai. Prie šios salės seniau buvo svetainė, jos parketo grindis puošė dobilo lapų motyvų intarsijos. Vakarinia-me rūmų gale, abipus nedidelių koridorių, būta ūkinių ir tarnų patalpų. Pastatas turėjo gražią verandą.

Seniau tai buvo plačiai savo grožiu garsėjusi sodyba, ypač rūmai, kuriuos neaplenkdavo ir šiuose kraštuose besilankantys valdovai.

Iki mūsų dienų iš senųjų pastatų išliko rūmai, svirnas, ūkinis pastatas, ledainė, XVIII a. įkurtas parkas, prie kurio šliejasi senovės gynybiniai įtvirtinimai su pylimais.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, Biliūnų dvaro sodyba buvo sugrąžinta teisėtai jo paveldėtojai. Dabar parkas tvarkomas, rūmai restauruoti, ūkiniai pastatai atstatyti.

(Nukelta į 30 p.)



Kelmės dvaro rūmai. 1916 m. Fotografas Alfredas Kiršas. Atvirukas saugomas Kelmės krašto muziejuje, KKM N 4005

KELMĖS DVARAS

Dabartinei Kelmės dvaro sodybai pagrindas padėtas XV a., kai Kelmės valda priklausė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui. XV a. pab. dvaras padovanotas didikui Jonui Kontautui, o 1591 m. perėjo bajorų Gruževskių nuosavybėn, kurie čia šeimininkavo iki pat Antrojo pasaulinio karo pradžios. Būtent jų valdymo laikotarpiu suformuota iki mūsų dienų išlikusi 12,5 ha dydžio dvaro sodyba – vertingas ir Lietuvoje retas barokinio stiliaus provincijos dvaras. Pasak kultūros paveldo specialistų, ši sodyba atspindi raiškiausius dvarų architektūros, statybos, parkų bei ūkininkavimo raidos bruožus baroko laikotarpiu. Nepaisant to, kad 1780 m. pastatyti šios sodybos rūmai buvo kelis kartus rekonstruoti ir remontuoti (šiomet čia taip pat dirba restauratoriai), jie išliko beveik nepakitę, t. y. išlaikė pirminį fasado vaizdą, vidaus struktūrą. Šalia jų, kiek į šiaurės vakarus, stovi XVII a. pastatyti į bokštą panašūs unikalūs mūriniai dviejų aukštų reprezentaciniai įvažia-



Skaraitiškės dvaro rūmai (Raseinių r.). 1937 m. Fotografas Stasys Vaitkus. Nuotrauka saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje, ŠAM Poz. Nr. 346/III-1

vimo į sodybą vartai. Seniau jie turėjo keletą kitų paskirčių: pirmajame aukšte buvo laiptai ir patalpa, baudžios laikotarpiu naudota kaip kalėjimas, o antrajame aukšte – biblioteka su atvira arkada orkestrui. Sodyboje yra ir daugiau autentiškų pastatų, tarp jų ir restauruotas, mažai savo išore ir vidumi pakitęs, t. y. savo pirmąjį tūrį, fasadų struktūrą bei medžiagiškumą išlaikęs 1716 m. pastatytas liaudiškos architektūros stiliaus svirnas. Jis, kaip ir rūmai, įvažiavimo vartai dabar naudojami muziejinei veiklai. Sodyboje išliko ir vandens telkinių, parko, sodo, kitų senųjų želdinių fragmentų.

Klasicizmas

XVIII a. pab.–XIX a. pr. Lietuvoje atsirado klasicizmo stiliaus didikų rezidencijų, bajorų dvarų sodybų pastatų, kuriuos dažniausiai projektuodavo žymūs Lietuvos ir iš užsienio pakviesti architektai. Šiuo laikotarpiu buvo atsisakoma perteklinės pastatų puošybos, statomi simetriški, dažniausiai centriškojo arba stačiakampio plano pastatai su portikais, frontonais. Naudotos antikinės architektūros formos, taisyklingos linijos ir plokštumos, remtasi racionaliomis harmonijos, ritmo, simetrijos ir ordierių taisyklėmis, idealaus grožio estetika.

Klasicizmo stiliaus pastatų minėtu laikotarpiu iškilo ir Žemaitijos dvarų sodybose, kurios nuo seno dažniausiai būdavo formuojamos gražiausiose kraštovaizdžio vietose – prie upių, ežerų, dirbtinių tvenkinių, ant kalvelių ir kt.

SKARAITIŠKĖS DVARAS

Klasicizmo stiliui priskiriami Raseinių rajone esantys 1838 m. vietoje senųjų medinių pastatyti bajorų Bilevičių giminės palikuonims broliams Sirjatiavičiams priklausę mūriniai Skaraitiškės dvaro rūmai (adresas: Skaraitiškės k., Raseinių r.). Prie jų tuo pačiu laikotarpiu buvo įrengtas romantizmo stiliaus parkas. Šie rūmai stačiakampiai, devynių sąramų. Jie turi aukštus pamatus ir didelius rūsius.

1878 m. dvaras perėjo bajorų Kontrimų giminės nuosavybėn. Tais laikais dvaras garsėjo puikiais interjeriais, didžiule vertinga biblioteka, dailės kūrinių kolekcija.

Dvaro sodyba labai nukentėjo karo laikotarpiu kilus gaisrui, kai čia sudegė net 14 pastatų. Sovietų valdžia rūmus nacionalizavo, juose apgyvendino valstybiniame ūkyje dirbusių žmonių šeimas. Ne-



Belvederio dvaro rūmai. 1873–1883 m. Dailininkas Napoleonas Orda. Fotoreprodukcija iš RKIC archyvo

tinkamai prižiūrimi sodybos pastatai sparčiai nyko.

1995-aisiais rūmai privatizuoti. Įgyvendinant investicinį projektą dvaro pastatai turėtų būti renovuoti, pritaikyti atvykstamojo ir vietinio turizmo reikmėms, čia įrengtas kultūros, poilsio ir sporto centras, teiktantis maitinimo, apgyvendinimo, konferencijų ir turizmo paslaugas.

Vėlyvojo klasicizmo architektūros stiliaus pavyzdys yra ir Mažeikių rajono Renavo kaime stovintys mūriniai Renavo dvaro rūmai.

Klasicizmo stiliaus dvarų sodybų pastatų yra išlikę ir Šiauliuose, Plinkšėse (Mažeikių r.), Veliuonoje (Jurbarko r.), Šaukėnuose (Kelmės r.) bei daugelyje kitų vietovių.

Romantizmas

Romantizmas – XIX a. Lietuvos architektūroje įsitvirtinęs stilius, labiausiai plitęs sakraliniuose objektuose ir dvaruose. Tuo laikotarpiu tapo populiarūs formų, stilių, statybinių medžiagų įvairovė. Buvo atsigręžta į senuosius architektūros stilius, ypač gotiką ir baroką. Šių stilių nebuvo siekiama imituoti (pastatus atkurti tiksliai pagal senuosius pavyzdžius), o tik naujai statomuose ar rekonstruojamuose pastatuose kurti šių stilių išpūdį, atkartoti viduramžių architektūros tendencijas, savo nužiūra tam naudojant gotikines ir barokines formas bei dekoru detales. Romantizmo laikotarpiu buvo perimamos ir iki to laiko buvusios vietinės statybų iš akmenų mūro bei medžio tradicijos.

Laikui einant išryškėjo kelios šios romantizmo stilistinės kryptys: romantinis (avangardinis) klasi-

cizmas, romantinė neogotika, neobarokas, arkadų stilius bei itališkųjų vilų stilius.

BELVEDERIO DVARAS

Žemaitijos dvaruose yra išlikę nemažai romantizmo architektūros stiliaus pastatų, jų fragmentų. Vienas jų – nuo 1835 m. Burbų giminei priklausiusio dvaro teritorijoje, dešiniajame Nemuno krante, ant kalvos, nuo kurios atsiveria gražūs šių apylinkių vaizdai, itališkos vilos stiliumi apie 1850-uosius metus pastatyti šiandien jau gerokai apnykę Belvederio dvaro rūmai su kampiniu bokštu (adresas: Belvederio kaimas, Seredžiaus sen., Jurbarko r.). Jie asimetriškos struktūros, santūrių neorenesansinių bruožų, turi ir neogotikinių elementų.

Manoma, kad rūmus projektavo italų architektas Pietras de Rosis, nors rašytiniuose šaltiniuose yra duomenų, kad juos galėjo projektuoti ir architektas prancūzas. Rūmai yra buvę rekonstruoti, tad tik iš mūsų dienas pasiekusių pasakojimų sužinome, jog čia yra buvę tiek durų, kiek metuose mėnesių, langų – kiek metuose savaitių, o link kalvos įrengtuose laiptuose tiek laiptelių, kiek metuose yra dienų. Šioje sodyboje yra buvęs ir išraiškingos architektūros žirgyno pastatas.

Išliko rūmai, keletas ūkinių pastatų, parkas. Dėmesį patraukia šio dvaro svirno bei netoli rūmų esančios XIX a. pab. datuojamos koplyčios-mauzoliejaus (joje buvo laidojami Burbų giminės žmonės) architektūra. Svirnas – su įvažiavimo arka ir mediniu balkonėliu. Koplyčios-mauzoliejaus fasaduose dėmesį patraukia suderinti smailiaarkiai langai, klasicistiniai piliastrai, traukos.

Burboms priklausęs Belvederio dvaras ilgą laiką garsėjo pavyzdingai tvarkomu ūkiu. Čia buvo įdiegta daug technikos ir žemės ūkio naujovių. Šis dvaras buvo ir šio krašto kultūros bei lietuvių tautinio judėjimo, kuriam Burbos pritarė, centras. Dvaras turėjo didelę biblioteką, turtingą archyvą, XX a. pr. sodybos klojime vykdavo lietuviški vakarai, spektakliai, pasidainavimai.

Sovietmečiu dvaro centre veikė įvairios žemės ūkio mokyklos, 1971 m. dvaras perėjo Mičiūrinio sodininkystės tarybinio ūkio žinion, o 2005 m. buvo privatizuotas. Sodyba priklauso ŽŪB „Terra Belvedere“. Dabar ji atnaujinama. Prieiga internete: <http://belvederis.lt/>.

(Nukelta j 32 p.)



Vėžaičių dvaro sodybos fragmentai. Kairėje ir dešinėje – ponų gyvenamasis namas. XIX a. pab. Fotografas nežinomas. Nuotraukos iš Žemaičių muziejuje „Alka“ saugomo Vėžaičių dvaro albumo, ŽAM IF 3795 GEK-28391 ir ŽAM IF 3795

Istorizmas

Architektūros istorizmo stilius – XIX a. pr. Europoje susiformavusi, o Lietuvoje XIX a. II p.–XX a. pr. įsivyravusi meno kryptis, atsiradusi romantizmo idėjų įtakoje. Jos atstovai savo darbuose siekė atkurti ne tik bendrą senųjų architektūros stilių (romanikos, gotikos, renesanso, baroko, kt.) įvaizdį, bet ir imituoti jų formas, detales. Architektai pasinaudodavo senosiomis pastatų formomis bei motyvais, laikydamiesi bendrųjų tos architektūrinės krypties tradicijų, kartais savo darbuose net sujungdavo skirtingose šalyse buvusius to paties laikotarpio architektūros stiliaus elementus. Keičiantis pastatų paskirčiai, atsiradus naujoms statybų technologijoms, buvo pradėti taikyti ir nauji pastatų plano, tūrio, konstrukcijų sprendimai. Istoriniai motyvai dažniausiai būdavo taikomi tik dekoruojant fasadus. Šio laikotarpio pastatams priskiriami neoromanikos, neogotikos bei kitų panašių architektūros stilių statiniai.

Nepaisant to, kad Lietuva šiuo laikotarpiu buvo carinės Rusijos žinioje ir čia statyti kai kuriuos pastatus (pvz., katalikų bažnyčias) valdininkai retai kada leisdavo, dvarams šiuo požiūriu rankos buvo atrištos – XIX a.–XX a. I p. dvaruose vykdomoms statyboms leidimų gauti nereikėjo, dvarų savininkai savo sodybose galėjo statyti reprezentacinius rūmus ir kitus pastatus, užsakyti juos suprojektuoti žymiausiems ano meto Lietuvos ir užsienio architektams. Kaip tik šiuo laikotarpiu buvo pastatyta dauguma iki šiol išlikusių ir dabar Žemaitijos dvarų sodybas puošiančių dvarų reprezentacinių rūmų,

tarp jų ir Plungės, Palangos, Kretingos, kt. Dalis tuo laikotarpiu iškilusių itin puošnių rūmų, pvz., Rietauvo, Vėžaičių, sudegė, buvo nugriauta ir kt.

VĖŽAIČIŲ DVARAS

Klaipėdos rajone, Minijos upės slėnyje, šalia Vėžaičių gyvenvietės esanti Vėžaičių dvaro sodyba paskutiniaisiais metais yra tapusi vienu iš didžiausių Žemaitijoje kultūros paveldu besidominčių žmonių traukos objektu. Šį dvarą apie 300 metų valdė grafų Volmerių giminė. Dvaro sodyba suformuota XIX a. I p., kai ji priklausė Leonardui Volmeriui. Tada buvo pastatyti ir reprezentaciniai rūmai. Tai dviejų sujungtų korpusų dviaukštis mūrinis pastatas laužytu, skiedromis dengtu stogu. Viena dalis buvo dviejų aukštų su palėpe, antroji (žemesnioji) – vieno aukšto su palėpe. Priešais rūmus buvo įrengtas apvalios formos parteris. 1934 m. rūmus nugriovė, o 1935-aisiais jų vietoje pastatė vieno aukšto namą. Sodyboje stovėjusi dviejų aukštų, sienų neturėjusi, skiedromis dengto stogo pavėsinė nugriauta apie 1936–1937 metus. Šlaite, netoli bažnyčios, buvusi XIX a. pr. pastatyta grafų laidojimo koplyčia nugriauta XX a. 8 deš., joje buvę grafų Volmerių palikai perlaidoti kapinėse.

Nemažai dvarininkams priklausiusių šios sodybos statinių išliko. Tai puošnūs dvaro pietiniai (Baltieji) ir šiauriniai (Raudonieji) vartai. Dvaro sodybos kompleksui priklauso ir gana neblogai išsilaikęs jėgerio namas, svirnas, XIX a. pr. Leonardo Volmerio pastatyta, 1965 m. rekonstruota, 2016 m. restauruota degtinės varykla-bravoras, arklidė, sarginė, karvidė, nedidelis gyvenamasis namas, Vėžaičių

dvaro savininko grafo Edvardo Volmerio žmonos Marijos Gorskytės-Volmerienės vyro atminimui pastatyta koplytėlė. Vis dar vietos gyventojus, jų svečius džiugina ir dvarininkų laikus menantis parkas. Keletas dvaro pastatų po atnaujinimo yra naudojama, tarp jų ir dvarui priklausęs namas, kurį 2019 m. restauravo ir čia senelių globos namus „Senjorų dvaras“ įsteigė UAB „Alkanta“ direktorius Antons Kontautas. XX a. 9-ajame dešimtmetyje restauruotos neogotikinio stiliaus bruožų turinčios simetriško tūrio, su akcentuota kampine dalimi, puošnaus fasado 1908 m. pastatytos dvaro arklidės yra pritaikytos Vėžaičių kultūros centro ir Klaipėdos rajono savivaldybės Jono Lankučio viešosios bibliotekos Vėžaičių filialo veiklai. 2024 m. jos vėl atnaujinamos. Jau yra restauruoti ir puošnūs dvaro Baltieji bei Raudoniji vartai, prie Raudonųjų vartų stovintis dvaro prižiūrėtojo – jėgerio namas (šiuos darbus finansavo privatus asmuo).

Kiti istorizmo architektūros stiliaus pastatai Žemaitijoje

Istorizmo laikotarpio architektūros puošniausiems Lietuvos dvarų sodybos pastatams priklauso ir XIX a. vid. (1846 m.), valdant grafams Zubovams, **PLUNGĖS DVARO SODYBOS** parko rytinėje dalyje pastatyta romantizmo laikotarpio neogotikos stiliaus pilaitė (laikrodinė-oranžerija), kuri yra beveik identiška Florencijoje (Italija) esantiems 1299 m. pastatytiems Palazzo Vecchio rūmams (architektas Arnolfo di Cambio, 1245–1302), tik gerokai mažesnė. Tai seniausias pastatas Plungėje. Jo bokšte – Paryžiaus laikrodininko Ž. L. Amanto 1741 m. sukurtas laikrodžio inkaro mechanizmas. Jis išskirtinis tuo, jog turi tik vieną rodyklę ir valandas mušantį varpą. XIX a. II p. prie rytinės laikrodinės sienos buvo pristatyta oranžerija.

Istorizmo laikotarpio dvarų architektūros pavyzdys yra ir jau kiek vėliau, šį Plungės dvarą 1873 m. įsigijus kunigaikščiui Mykolui Oginskiui, čia pagal vokiečių kilmės architekto Karlo Lorenzo projektą pastatyti nauji prabangūs dviejų aukštų mūriniai neorenesansinio stiliaus reprezentaciniai rūmai bei prie jų, šiaurės rytinėje ir šiaurės vakarinėje pusėje, esančios dvi mūrinės ofisinės. Priešais rūmus, jų šiaurinėje pusėje, už parko parterio, stovi 1879 m. pastatytas išraiškingas raudonų plytų neogotikinio stiliaus žirgynas. Prie pagrindinio įėjimo į dvaro sodybą – 1879



Plungės kunigaikščių Oginskių dvaro rūmai. Danutės Mukienės nuotrauka

metais sumūryti neorenesansinio stiliaus balti vartai. Dvaro sodyboje yra išlikusių ir daugiau istorizmo laikotarpio stiliaus bruožų turinčių mūrinių pastatų.

Visai kitaip atrodo, tačiau tuo pačiu laikotarpiu buvo pastatyta ir vienintelė Lietuvoje esanti XIX a. viduriu datuojama **TAURAGĖS PILIS-MUITINĖ**. Visas jos architektūrinis ansamblis turi romaničių renesansinės pilies stiliaus bruožų. 1844-aisiais suprojektuotas jos dviaukštis mūrinis pastatas su bokštu iškilo 1847 metais. XIX a. II p. pilies ansamblis buvo perstatytas, aptvertas mūrine tvora. Rekonstruojant pilį jos kieme pastatyta pirtis, keletas ūkinės paskirties statinių, iškastas šulinys, įrengti kampiniai bokštai, sovietmečiu atsirado dar du pastatai.

XVIII a. pab. įkurtoje Šiaulių rajono **PALIEŠIŲ DVARO** sodyboje yra išlikę XX a. I deš. pastatyti neogotikos stiliaus, vietinės plytų gotikos tradicijas atkartoję rūmai. Dvaro sodyba dabar priklauso teisėtiems jos paveldėtojams.

Neoklasicizmo stilių Žemaitijos dvaruose reprezentuoja paskutiniais dešimtmečiais puikiai prižiūrima **JURBARKO DVARO** sodyba, kurią

(Nukelta į 34 p.)



Tauragės pilies ansamblio fragmentas. Danutės Mukienės nuotrauka



Paliesių dvaro rūmai. 1987 m. Fotografas Stanis-lavas Keparučis. Nuotrauka saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje, ŠAM T-F6331

majorato teisėmis nuo 1846 m. iki Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo valdė kunigaikščių Vasilčikovų giminė. Tuo laikotarpiu suformuota mūsų dienų sulaukusi dvaro sodyba. Ją Vasilčikovai išplėtė, sutvarkė parką, jį apjuosė aukšta plytų tvora, pastatė dvejus aukštus ir plačius geležinius vartus, stilingus neoklasicizmo stiliaus mūrinius rūmus (juos 1914 m. nugriovė vokiečių kareiviai), šalia jų – dvi simetriškas, taip pat mūrinės neoklasicizmo stiliaus dviejų aukštų oficinas. 1865 m. netoli dvaro sodybos pagrindinių vartų buvo pastatyta nedidelė puošni neobizantinio stiliaus cerkvė. Sodybos teritorijoje tuo laikotarpiu iškilo ir mūrinės arklidės, mūrinis pašto namas, pašiūrė pašto ekipažams, kalvė, malkinė, jauja, du klojimai, tvartas. Vakarinėje dvarvietės pusėje stovėjo dvaro urėdo namai, netoli jų – dvaro administracijos namas. Dabar išlikę dvaro mūriniai pastatai yra restauruoti ir pritaikyti kultūros reikmėms. Puikiai tvarkomas parkas. Nugriautų dvaro rūmų vieta 2015 m. paženklinta čia pastatyto simbolinėmis rūmų kolonomis.



Restauruota Jurbarko dvaro šiaurinė oficina. Danutės Mukienės nuotrauka

Išskirtinio dėmesio vertas ir **KRETINGOS DVARAS**, rašytiniuose šaltiniuose minimas jau nuo 1566 metų. Beveik viskas, ką čia matome šiandien, buvo pastatyta, išpuoselėta nuo 1806 m. dvarą valdant grafams Zubovams (jie pastatė mūrinius rūmus, įkūrė angliško stiliaus parką) ir vėliau, kai 1874 m. dvarą nusipirko, jį iki 1944 m. valdė grafai Tiškevičiai.

Pirmasis iš Tiškevičių (Juozapas) renovavo neoklasicizmo stiliaus rūmus, čia perkėlė savo šeimos rezidenciją, išplėtė ir prancūzišku stiliumi rekonstravo parką, jame įrengė penkis fontanus. Jo valdymo laikotarpiu prie rūmų pastatytas tada Europoje pats didžiausias privatus Žiemos sodas. Valdant Tiškevičiams sodyboje iškilo ir daug naujų ūkinių pastatų. Šios sodybos komplekse iš viso yra išlikę 24 statiniai. Dalis paminklinių, vertingos architektūros pastatų jau renovuota ir pritaikyta muziejinei veiklai, kitoms visuomenės reikmėms. Yra atkurti ir mažosios architektūros objektai: šalia rūmų – parko fontanas, parke – astronominis kalendorius su Saulės laikrodžiu.

Paminėjus Kretingos dvarą, dėmesio laukia ir unikalia architektūra Lietuvos pajūryje išsiskirianti Kretingos rajono Darbėnų seniūnijoje, netoli Kulšės upelio esanti **LAUKŽEMĖS DVARO** sodyba, ypač jos unikalus neorenesansinio stiliaus rūmų pastatas. Paskutiniaisiais dešimtmečiais paminklosaugininkams jis kelia itin daug rūpesčių, nes einant laikui šie rūmai vis labiau nyksta, o naujų šeiminių, kurie pajėgtų juos restauruoti, vis neatsiranda. Na o XX a. pr. šie rūmai savo grožiu, kultūrine verte mažai nusileido Kretingos grafų Tiškevičių rūmams.

Tinkuoti, vieno aukšto Laukžemės rūmai iškilo 1903 metais. Spėjama, kad jie pastatyti ant anksčiau čia buvusio XVII a. rūsių. Pastatas turi mansardą, manieristinio šiaurietiško renesanso stiliaus bruožų balkonų, kolonadą ir frontonus, papuoštus dekoratyviomis vazomis. Viduje patalpos 3,5 metro aukščio. Unikalu tai, kad tinkuojant pastato vidines sienas vietoje medinių sutvirtinimų čia buvo panaudotos nendrės. Dvaro sodyboje yra ir XIX a. pab–XX a. pr. datuojamas svirnas su šiaurės rytų frontone, privatizuotos vokiečių architektūrai būdingos fachverko stiliaus arklidės, XVII a. rūsių. Išliko ir 3,9 ha dydžio parko fragmentų, senųjų liepų, kaštonų alėjos. Seniau parke buvo 3 tvenkiniai, fontanas, stovėjo skulptūra, ant kalvelės, į rytus nuo rūmų, būta altanos. Šalia rūmų pastatytos ledainės rūsių buvo net iki 3 m gylio. Atokiau nuo rūmų, į



Laukžemės dvaro rūmai XX a. pab. Nuotrauka iš RKIC archyvo



Kretingos dvaro rūmai, prie jų – oranžerija (žiemos sodas). Atviruko fotoreprodukcija iš RKIC archyvo



Palangos grafų Tiškevičių rūmai ir parko didžiajame parteryje stovinti „Laiminančio Kristaus“ skulptūra. Atvirukas. 1929 m. Fotografas ir leidėjas Ignas Stropus. Fotoreprodukcija iš RKIC archyvo

šiaurę nuo jų, prie kelio į Įpiltį, tebestovi XIX a. pr. pastatytas akmenų mūro atsarginis javų sandėlis (magazinas). Tokių pastatų Lietuvoje yra išlikę itin mažai. Čia anksčiau būdavo saugomi dvarui priklausančių kaimų valstiečių supilti grūdai, kuriais būdavo galima pasinaudoti įvykus stichinei nelaimei ar prasidėjus badui. Be dvaro valdytojo sutikimo šių grūdų niekas negalėdavo imti.

Istorizmo laikotarpiu (XIX a. pr.) pastatytas ir Akmenės rajono Paragių kaime esantis **PARAGIŲ**

DVARO ponų gyvenamasis namas (palocius). Šioje sodyboje gyveno dailininkas, smulkus bajoras Nikodemus Ivanauskas, jo dukros – rašytojos Sofija Pšibiliauskienė ir Marija Lastauskienė, pasirašinęsios bendru Lazdynų Pelėdos literatūriniu slapyvardžiu.

Spėjama, kad palocius iškilo vietoje XIX a. pr. sudegusio pastato. Dabartinis gana didelis. Jis – ano meto bajorų reprezentaciniams gyvenamiesiems namams būdingo plano, ceremonialios struktūros. Yra reprezentacinė dalis (prieškambaris, salonas ir valgomasis), apartamentai, patalpos išdėstytos pagal joms priskirtas funkcijas. Čia nemažai liaudies architektūros, klasicizmo stiliaus formų ir detalių.

Lietuvoje bene geriausiai žinomi istorizmo laikotarpiu (1897–1902 m.) netoli jūros, šventu laikytame Palangos miške pagal vokiečių architekto Franco Švechteno projektą pastatyti neorenesansiniai **PALANGOS GRAFŲ TIŠKEVIČIŲ RŪMAI**. Palangos dvarą XIX a. viduryje suformavo grafas Juozapas Tiškevičius, kurio senelis Mykolas Juozapas Tiškevičius Palangos ir aplinkines valdas nusipirko 1824 m. liepos 13 dieną. Senieji dvaro rūmai buvo kitoje vietoje – Palangos miesto centre, prie Ronžės upės. Jie neišliko.

Grafo Felikso Tiškevičiaus pastatytuose naujuosiuose rūmuose grafai gyveno iki 1941 metų. Vėliau jie buvo nacionalizuoti ir naudojami kitoms reikmėms. 1957 m. rūmai restauruoti. Nuo 1963 metų čia veikia Palangos gintaro muziejus.

Dėmesio nusipelno ir istorizmo laikotarpiu suformuota **RIETAVO DVARO** sodyba.

Istoriniuose šaltiniuose Rietavas minimas jau 1253 metais. Nuo 1732-ųjų Rietavo dvaras priklausė grafams Tiškevičiams. Jiems valdant dvaro sodyba tapo rezidencine, reprezentacine. 1792 m. Stanislovas Augustas Rietavui suteikė Magdeburgo teises ir herbą. Po Lietuvos ir Lenkijos padalijimų Rietavo valsčius ir miestas atiteko grafams Zubovams, o nuo 1802 m. priklausė grafui, kompozitoriui, valstybės veikėjui, diplomatui Mykolui Kleopui Oginskiui. Valdant Oginskių giminei, Rietavas ir jo dvaras labiausiai suklestėjo – istoriniuose šaltiniuose šis jo laikotarpis vadinamas Rietavo aukso amžiumi.

M. K. Oginskio sūnus Irenėjus Oginskis 1840–1863 m. Rietave pagal architekto S. Bleko projektą pasistatė puošnius dviejų aukštų rezidencinius neorenesansinius dvaro rūmus su keturių aukštų bokštu. Prie rūmų buvo pastatyta dviaukštė admi-

(Nukelta į 36 p.)



Rietavo dvaro rūmai XIX a. pab. Dailininkas Napoleonas Orda

nistracijos oficina, taip pat, kaip ir rūmai, turėjo gražius, vienodo aukščio ir panašių proporcijų horizontaliai sudalintus bokštus. Skyrėsi tik jų forma: rūmų bokštas buvo aštuoniakampis, administracinio pastato – kvadratinis. Prie rūmų buvo ir puikios oranžerijos, sodyboje – nemažai ir kitų pastatų. 1848–1855 m. įrengtas 60 ha dydžio parkas, jį supo 2 m aukščio tvora, buvo pastatyti dveji įvažiavimo į sodybą vartai (kaip ir Vėžaičiuose – Baltieji ir Raudonieji). 1904–1905 m. parko teritorijoje iškasti tvenkiniai, pertvarkytas ir papuoštas miestas. Kuriant parką daug kuo prisidėjo architektai Kristupas Ferdinandas Gypeldas, Fridrichas Brounas iš Saksonijos ir vengras Augustas Ulrichas.

XIX a. dvaruose statomų medinių ponų gyvenamųjų namų planas jau buvo gerokai racionališnis ir labiau artimas tradicinei liaudies architektūrai, negu XVIII amžiuje. Patalpos čia dažniausiai būdavo išdėstytos dviem eilėmis, ne visada pereinamos. XIX a. vid. galinis įėjimas į miegamųjų ar



Restauruotas Pavirvyčio dvaro (Telšių r.) ponų gyvenamasis namas 2016.07.02. Fotografas nežinomas. Nuotrauka iš: <https://byt.lt/a3AkZ>

ūkinę dalį buvo transformavęsis į koridorių.

Istorizmo laikotarpiu (XIX a. vid.) buvo pastatytas ir Telšių rajono Tryškių seniūnijos Pavirvyčio kaime, prie Virvytės ir Juodupio santakos, esantis **PAVIRVVYČIO DVARO** medinis, vieno aukšto, fasado saikingo dekoru ponų gyvenamasis namas. Išlikusiose senose nuotraukose matosi, kad tai tradicinių klasicizmo stiliaus formų, kresno tūrio namas su pusvalminiu stogu ir keturių kolonų portiku-atviru prieangiu. Iki mūsų dienų išliko klasikinės architektūros klasicizmui būdingos proporcijos, autentiška ir nesugadinta fasado struktūra. Specialistai pažymi, kad iki išbaigto klasicistinio medinio rūmo vaizdo čia trūksta reprezentacinio fasado akcento – keturiomis ar šešiomis kolonomis paremto dorėninio arba toskaninio portiko-atviro prieangio. Šie rūmai nėra griežtai stačiakampio plano, kuris būdingas klasicizmui. Prie jų pietvakarinėje pusėje, prie pagrindinio pastato tūrio, yra prijungtas flygelis (arba sparnas). Tikėtina, kad jame buvo įrengtos gyvenamosios patalpos – savininkų miegamieji arba svečių kambariai. Yra pagrindo manyti, kad pietvakariniame flygelyje, prie gyvenamojo apartamento, buvo tualetas – anais laikais tai buvo itin reta. Restauravimo metu paaiškėjo ir daugiau čia įdiegtų ano meto architektūros naujovių.

Ilgą laiką buvęs stipriai apnykęs Pavirvyčio dvaro ponų gyvenamasis namas jau yra prikeltas naujam gyvenimui. Skelbiama, kad tai pirmasis Telšių regione nuo pradžios iki galo sutvarkytas medinis dvaras. Ponų gyvenamojo namo restauravimo darbus finansavo dabartiniai jo šeimininkai ir valstybė.

Moderno, retrospektyvizmo, postmodernizmo stiliaus pastatai senosioms žemaičių dvarų sodyboms nėra būdingi.

Parengė Giedra Simutis

¹Indrė Kačinskaitė, „Lietuvos dvaro (kiemo) formavimasis ir architektūrinė raida“, Mokslas – Lietuva ateitis / K. Šešelgio skaitymai – 2013 = Science – Future of Lithuania / K. Šešelgis“ Readings – 2013: file:///C:/Users/Dell/OneDrive/Desktop/Zurnalas_Zemaičiu_zeme_2024/1_Zemaičiu_zeme_2024_11/Architektura_dvarai/Indres_Kacinskaites_straipsnis.pdf.

²Pastato vidaus sienų medines plokštės, dengiančios visas sienas ar tik jų dalį – red. p.

³Rasa Bertašiūtė, „Lietuvos medinės dvaro sodybos“, Visuotinė lietuvių enciklopedija: <https://www.vlc.lt/straipsnis/lietuvos-medines-dvaro-sodybos/>.